

Oksana Voytyuk

Білосток

Відродження кримськотатарської мови та культури в Криму після 1991 року

Ключові слова: кримськотатарська культура, освіта, топоніміка, Крим, кримські татари, депортація, „Хайтарма”.

1. Вступ

Після розпаду Радянського Союзу і проголошення Україною незалежності, у Крим із заслання почали масово повертатися кримські татари, народ, який був звинувачений у співпраці з нацистською Німеччиною і за наказом Й. Сталіна 18 травня 1944 р. депортований до Центральної Азії, без права повернення на Батьківщину. Протягом перших 50 років депортації, кримські татари залишалися в місцях заслання, а усі спроби повернення на Україну не вдавалися і, як правило, закінчувалися або поновною депортацією, або в'язницею.

З моменту виселення кримських татар із Криму, радянська влада намагалася створити в Криму „елітний курорт” і аби про себе не нагадувало кримськотатарське минуле, почалось знищення усього, що було пов'язане з кримськими татарами – топоніміки, культури, традицій, пам'яток архітектури тощо. Руйнувалися мечеті, назви кримськотатарських місцевостей замінялися на радянські, знищувалися школи, бібліотеки тощо. Радянська влада зробила усе можливе щоб не лишилося навіть найменшого сліду про те, що колись в Криму жили кримські татари і їй це майже вдалося.

Після проголошення незалежності України ситуація змінилася, кримські татари почали повертатися додому. Повернення було довгим

та складним; й донині, частина кримських татар залишається в місцях виселення – в Середній Азії. Понад 20 років з дня проголошення самостійності України, кримські татари не визнавалися корінним народом, українська влада це питання відкладала на другий план. Ситуація змінилася в 2014 році, коли Росія, скориставшись трагічними подіями на Майдані, поваленням режиму Януковича, окупувала Крим. Кримські татари протягом 23 років добивалися визнання їх корінним народом Криму та відновлення їхніх прав, однак законопроекти, які подавалися М. Джемільєвим на розгляд Верховної Ради України не мали підтримки. Лише після окупації Криму, 20 березня 2014 року, Верховна Рада України прийняла Постанову щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі української держави [Постанова, 2014]. В документі, зокрема в п. 1 йдеться, що:

„Україна гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу та всіх національних меншин України”.

[Постанова, 2014].

Пункт 2. Гарантує, що:

„Україна гарантує захист та реалізацію невід’ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української Держави”. А згідно з пунктом 3. „Україна визнає Меджліс кримськотатарського народу, виконавчий орган Курултайю кримськотатарського народу, та Курултай як вищий представницький орган кримськотатарського народу”.

[Постанова, 2014].

Реабілітація кримськотатарського народу була радше питанням політичним ніж суспільним і шкода, що визнання кримськотатарського народу корінним населенням Криму та їхніх представницьких органів відбулося за пізно, тобто *post-factum*, після окупації Криму.

Незважаючи на всі політично-побутові негаразди з якими кримські татари стикалися повертаючись на Батьківщину на початку 90-х років, вони самотужки почали відродження власної культури, мови та традицій. Розпочалась реставрація зруйнованих мечетей та почалось будівництво нових. Будуються нові школи, відкриваються класи з кримськотатарською мовою навчання, з’являються наукові праці присвячені кримськотатарській тематиці, в яких описується життя на вигнанні, але також те, як у місцях виселення кримські татари намагалися зберегти свою культуру та свою самобутність. Після повернен-

ня на Крим, було започатковано або відроджено друк газет та журналів кримськотатарською мовою, з'явилося кримськотатарське телебачення.

В даній статті автор спробує описати, що вдалося зробити кримським татарам для відродження їхньої мови, традицій і культури після повернення на Крим, з якими проблемами вони стикалися, а також спробує оцінити ситуацію в Криму після російської окупації і чи несе вона загрозу кримськотатарському народові.

2. Становлення кримськотатарської культури

Перш ніж говорити про становлення кримськотатарської культури, варто кілька слів сказати про теорії формування кримськотатарського народу. Усі дослідження етногенезу кримських татар можна звести до двох груп протилежних теоретичних досліджень. Прихильниками першої групи являється більшість радянських та російських вчених – їхніх послідовників. Представники цієї групи вважають, що пращури кримськотатарського народу цілком і повністю належали до кочових орд, які колись мігрували до Криму.

До другої групи дослідників належать ті, які намагаються довести, що в XIII ст. орди кочівників мігрували вже до досить добре заселеного Криму і стали частиною вже існуючої з незапам'ятних часів етнічної мозаїки народів і являються лише однією з груп, які становлять основу для етногенезу кримських татар, як корінного населення Криму [Возгрін 2013, 263]. Прихильниками другої теорії являються більшість українських та кримськотатарських вчених, а також деякі російські науковці, наприклад. В. Возгрін, який є автором чотирьохтомника „Історія кримських татар”, де детально описує становлення та розвиток кримськотатарського народу, а також його боротьбу за самовизначення.

На увагу заслуговує праця Б. Усеїнова „Насельники Криму”, у якій автор пише про те, що кримські татари – це термін збірний і як і усі етноси складається з субетнічних груп [Усеїнов 2009, 69]:

- кримські татари з південного берега (яли бойлю);
- кримські татари, що походять з гір – (орта елах);
- степні татари (ногъайлар).

Усі ці субетнічні групи відрізнялися одна від одної, а сприяли цьому перш за все натуральні бар'єри та природна різноманітність півострова. Ці відмінності між групами зберігалися аж до моменту депортації

кримських татар у 1944 р. Після депортації кримських татар до Середньої Азії відбулося розмивання (злиття) субетнічних груп і сьогодні відмінності ці практично не помітні [Усеїнов 2009, 69].

Кримські татари південного берега сформувалися як етнос в XVI ст. в результаті синтезу нащадків античних греків, готів, аланів та тюркських племен. Антропологічний тип їх європеїдний, відсутні ознаки монголоїдності, кримські татари цього типу більш подібні до греків та італійців. До кримських татар південного берега, схожі гірські татари, вони також мають європеїдний тип без монголоїдних ознак. Степові татари відрізняються від перших двох груп перш за все за антропологічним типом, скільки тут уже присутні монголоїдні риси [Усеїнов 2009, 69].

Зважаючи на інтенсивний розвиток Кримського півострова ще за довго до появи кримськотатарського етносу, слід звернути увагу на народи які в різні часи заселяли цю територію. Першими мешканцями Криму були таври, потім скіфи, греки, сармати, римляни, готи, гуни, болгари, хазари, караїми, печеніги та кипчаки, турки, венеціанці та генуезці і лише в середньовіччі на демографічній карті Криму з'явилися кримські татари. Не можна не погодитися із твердженням В. Возгріна з тим, що в історії кримськотатарської культури було багато складових, а сам народ виник із багатьох етносів. В кримськотатарській культурі складно виокремити вплив кожного з етносів, але деякі риси характерні для тієї чи іншої культури є помітними [Возгрин 2013, 270].

Найбільш помітними у становленні кримськотатарської етнокультури є чотири складових – середземноморська, мусульманська, степова та германо-скандинавська.

Середземноморська (християнська) складова виникла у наслідок злиття давньої єгипетської та месопотамської культури, а також грецької, арабської та „варварської” романської культур.

Мусульманська (мавританська) виникла в результаті поєднання персидських, біблейських (коранічних) та античних традицій.

Степова (переважно тюркська), відрізнялася від мусульманської, оскільки містила в собі традиції далекосхідної, алтайської, давньовірменської культур.

Германо-скандинавська (готська) мала вплив перш за все на кримськотатарське мистецтво будівництва, а також частково на музику.

Терпимість до різноманітних являється однією з головних передумов виникнення національної кримськотатарської культури. Не можна не погодитися з Оленою Соболевою, яка вважає, що:

„Унікальність культури народів Криму зумовлена тривалим процесом змішання різних етносів протягом століть на відносно невеликій території. Усі дослідники Криму зазначали, що однією з характерних рис етнічної спадщини півострову є її надзвичайний еklekтизм, сукупність різноманітних нашарувань”.

[Соболева, 2014].

Надзвичайна терпимість кримських татар стала головною причиною органічного та натурального злиття чотирьох вище вказаних складових в єдину кримськотатарську культуру. Кримські татари мали можливість вибирати з різноманітності культур, те, що підходило для кримських реалій та для суспільства і засвоювали це. З певністю можна стверджувати, що одною з головних рис, яка притаманна кримськотатарській культурі є толерантність, вона проявляється в релігійному та політичному житті та інших соціальних сферах.

3. Кримськотатарська мова

Важливе значення у житті кожного народу відіграє мова. Кримськотатарська мова була позбавлена статусу державної мови в 1944 році і фактично була витіснена з усіх сфер державного та суспільного життя [Ліманов 1991, 3]. В місцях депортації, щодо кримських татар здійснювалася політика «лінгвоциду». Кримські татари були позбавленні можливості вивчення рідної мови, заборонялося викладання кримськотатарською мовою, радіо- та телепередачі, періодичні видання, забороненим було наукове осмислення та опис кримськотатарської мови, не було доступу до стародавніх та передвоєнних книжок виданих на кримськотатарській мові [Мухтерем 2005, 10].

Кримськотатарську мову можна порівняти із джерелом, яке зароджується далеко в горах, поступово набирає силу і несе живильну вологу на плодючі землі, якими являються кримськотатарські школи. Саме школи служать джерелом надії на відродження кримськотатарської мови серед молоді, яка переважно, незважаючи на те, що вивчає її у школі, між собою спілкується російською [Лашенко 1996, 3].

Як відомо, мова повністю відмирає протягом трьох поколінь і відбувається це в три етапи: на першому виникає білінгвізм або двомовність внаслідок різних причин – міграцій, депортацій, історичних змін, ідеологічного тиску. Відбувається фонетична деформація державної (рідної) мови, вона навіть може бути позбавлена такого статусу;

на другому етапі, рідна мова перестає вживатися в діловодстві, науці, соціальній сфері, аж до моменту, коли нею перестають говорити в родині. Носії рідної мови стають меншістю у себе на батьківщині; на третьому етапі – рідна мова зберігається лише в топонімах і по волі відмирає [Лиманов 1991, 3]. Щоб зберегти народ, треба зберегти мову і в цьому напрямку кримські татари докладають досить багато зусиль. Головними проблемами, які постають на шляху відродження кримськотатарської мови є:

- не визнання кримськотатарської мови офіційною поряд з українською та російською в АР Крим;
- відсутність належної фінансової підтримки з боку української держави для розвитку і відродження кримськотатарської мови.

Професор Аділе Емірова вважає, що надання кримськотатарській мові статусу державної на кримському півострові, значно підвищило б її популярність та престиж. На її думку кримськотатарська мова являється базовим компонентом культури народу, а щоб відродити національну культуру і традиції, перш за все необхідно відродити мову, удосконалити її до такого рівня щоб її можна було використовувати в усіх соціальних сферах. Згідно Конституції України, кримськотатарська мова має статус мови національних меншин і їй гарантується вільний розвиток та захист. Насправді ж такий статус кримськотатарської мови не гарантує і не забезпечує належного фінансування з боку української держави, що не підвищує її рейтингу та не стимулює до вивчення. Дуже важливе значення для відродження кримськотатарської мови може мати розширення її функціонального простору. Існує необхідність створення перманентного мовного середовища у створенні якого беруть участь різні чинники, зокрема, засоби масової інформації, макро- та мікротопонімія, дороговкази, вивіски, вказівники, оголошення, реклама, лозунги, тощо. Усе це сьогодні в Криму дуже складно помітити, бо таких речей практично не існує [Крымскотатарский 2004, 5]. Ще одним фактором, який може сприяти розвитку кримськотатарської мови є розширення мережі кримськотатарських шкіл, дитсадків. Більше ефірного часу на кримськотатарській мові повинно мати кримськотатарське телебачення. Щодо газет та журналів, то частина з них публікується кримськотатарською мовою – як наприклад, газета „Къырым”, яка виходить двічі на тиждень і переважна більшість матеріалів якої друкується кримськотатарською мовою. Також кримськотатарською мовою газети „Янъы дюнъя”, „Маариф ишлери” та „Хидает”, журнали „Йылдыз” та „Тасиль”. Ціною відмови цих видань від загальноновживаної в Криму російської мо-

ви є значно нижчі наклади, ніж у російськомовних кримськотатарських видань – газет „Голос Крыма”, „Полуостров”, „Диалог”, „Авдет”, журналу „Къасевет” [Яблоновська, 2014, online].

За 23 роки незалежності України кримські татари усіляко намагаються відроджувати рідну мову, культуру та традиції. Слаба підтримка цих процесів з боку української держави не сприяє інтенсивному розвитку кримськотатарської мови. Аби відродити рідну мову, кримські татари подавали багато проектів у різноманітні міжнародні фонди, завдяки яким вдалося надрукувати багато цікавих книг, у тому числі і науково-дослідницької літератури. До таких фондів можна віднести фонд „Відродження”, активно відродити культуру, мову та традиції допомагає також турецька організація ТІКА¹, яка головним чином є спонсором будівництва шкіл, дитячих садків, мечетей. У зв'язку із окупацією Криму Російською Федерацією, ситуація кримських татар на півострові почала значно погіршуватися. Відбувається явна дискримінація та приниження гідності усього кримськотатарського народу, існує навіть загроза заборони Меджлісу кримськотатарського народу, а його лідери уже є не в'їзними у Крим. Російська влада намагається внести розлам у національні структури та посягти розбрат між самих кримських татар, що аж ніяк не сприятиме консолідації та подальшому розвитку мови, традицій та культури.

4. Освіта

В передвоєнному 1939/40 навчальному році в Криму було 329 початкових та 98 неповних середніх шкіл, де працювало 3 215 викладачів, а чисельність школярів складала 40 136 осіб, з яких 46 008 становили кримські татари [Возгрин 2013, Т. III, 751]. Підготовку педагогіч-

¹ Турецьке Управління з співробітництва та розвитку (ТІКА) було створено в 1992 р. при Міністерстві закордонних справ Туреччини, трохи згодом воно стало підпорядковуватись адміністрації прем'єр-міністра. ТІКА є єдиною Організацією технічної допомоги Турецької республіки, що функціонує на 3 материках та в 37 країнах та функціонує під координацією та згідно із стандартами Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) та Комітету допомоги розвитку (DAC) в рамках «Порядку денного тисячоліття», задекларованого ООН у вересні 2000 року та затвердженого 189 країнами. ТІКА, чий центр знаходиться в Анкарі, має координаційні офіси в 17 країнах у тому числі й в Україні. Метою ТІКА є допомога тюркомовним країнам та країнам-сусідам, що розвиваються, а також розвиток співробітництва із цими країнами в економічній, торгівельній, технічній, соціальній, культурній та освітній сферах за допомогою проектів та програм.

них кадрів вели: Сімферопольський педагогічний інститут, Ялтинський татарський педагогічний технікум, Бахчисарайська вчительська татарська школа [Концепція, 2014].

Після повернення кримських татар на півострів, домінуючою мовою була російська, тому й навчання у переважній більшості шкіл (понад 500) велося російською мовою. Важливим завданням перед кримськотатарським народом після його повернення на батьківщину, стало відновлення системи освіти кримськотатарською мовою. За понад 20 років незалежності України ця проблема й досі залишається досить гострою. Так згідно статистичних даних Концепції освіти кримськотатарською мовою в АР Крим „у 2010/11 рр. функціонувало лише 15 загальноосвітніх навчальних закладів із кримськотатарською мовою навчання, у яких навчаються 2765 учнів в 176 класах-комплектах. Кількість учнів в класах із кримськотатарською мовою навчання на базі шкіл з російською, українською, двома, трьома мовами навчання становить 2650 учнів (237 класів). Таким чином, лише 5415 учнів у 413 класах навчаються кримськотатарською мовою, що становить ледве більше 16% від загальної кількості кримськотатарських учнів” [Концепція, 2014]. Не краща ситуація спостерігається і в дошкільних закладах, так у 3774 дошкільних закладах є лише 27 груп із кримськотатарською мовою навчання, із 1332 дітей кримськотатарської національності, що навчаються в цих закладах лише 625 відвідують групи із кримськотатарською мовою навчання [Крымские 2011, 2–3]. Ситуація як для 250 000 народу – критична. Щороку в кримськотатарських школах підводяться підсумки навчального року в цей же час управління Меджлісу кримськотатарського народу з питань освіти на кримськотатарській мові та запровадження її в усі сфери суспільного та державного життя, звертається до батьків майбутніх школярів з проханням подавати заяви про відкриття класів, а також груп в дошкільних закладах з кримськотатарською мовою навчання, а також формування груп для вивчення кримськотатарської мови та літератури як предмету [Состояние, 2014, 2]. Сьогодні ця проблема поглиблюється у зв'язку із окупацією Криму Росією, і відкриття нових шкіл та класів вимагає пристосування уже до Конституції РФ. Так в 2013/14 навчальному році в Криму функціонує один дошкільний заклад із кримськотатарською мовою навчання (1 група – 21 дитина), один дошкільний заклад із двома мовами навчання (українська та кримськотатарська) – 2 групи – 39 дітей. В 23 дошкільних закладах були відкриті групи з кримськотатарською мовою виховання

(33 групи – 820 дітей), що складає 1,4% від загальної кількості дітей [Состояние 2014, 2]. Як показує статистика кількість дітей у дошкільних закладах за останні 3–4 роки зросла на 195 дітей, тобто в середньому на 9 груп, якщо закладати, що у групі в середньому 21 дитина.

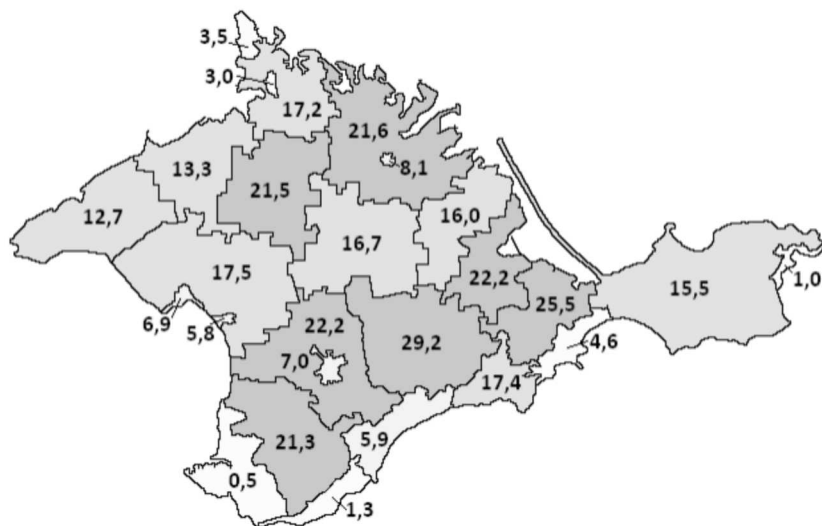
Щодо кримськотатарських шкіл, їх чисельність і надалі в 2014 році залишалася незмінною – 15, де було 182 класи, де навчалось 3092 учні. Крім того, на півострові є одна школа з кримськотатарською мовою навчання (40 класів – 809 учнів) та українськими класами. З двома мовами (кримськотатарською та російською) існує 20 шкіл, де було 68 класів та 679 учнів, 27 навчальних закладів з трьома мовами навчання (українською, російською та кримськотатарською) – 109 класів – 1281 учень. Всього станом на початок 2014 року в Криму навчалось 5 551 учень на кримськотатарській мові, що складає 3,1% від загальної кількості школярів. У порівнянні із 2010/11 навчальним роком чисельність учнів із кримськотатарською мовою навчання зросла всього на 158 осіб, тобто на 7,5 класів при умові, що у класі в середньому 21 учень.

Крім того, в 2013 році 12 707 осіб вивчали кримськотатарську мову як основний предмет, 28 осіб – поглиблено, а 6 906 осіб – факультативно. В навчальних закладах залучено 480 вчителів кримськотатарської мови та літератури. Викладачі кримськотатарської національності становлять 20% від усього педагогічного складу [Состояние 2014, 2].

Найбільше шкіл та класів з кримськотатарською мовою навчання знаходиться в місцях компактного проживання кримських татар, це Бахчисарайський район (21,3%), Судак та околиці (17,4%), Білогірський район (29,2%), Кіровський (25,5%), Сімферопольський (22,2%), Первомайський (21,5%) та Джанкойський (21,6%) райони (мапа 1).

Ситуація із кримськотатарською мовою навчання є критичною, оскільки з 14% кримськотатарського населення автономії 11% вважає кримськотатарську мову рідною, але лише 3,1% навчаються на цій мові. Як правило, відкриття дошкільних установ і груп для кримськотатарських дітей здійснюється за підтримки місцевих органів самоврядування та при допомозі окремих організацій та фондів, у тому числі міжнародних, таких як ТІКА [Нетеса, 2006, 108–113]. Так наприклад, на кошти премії ім. Ф. Нансена при підтримці М. Джемілева в місті Бахчисараї було побудовано й облаштовано дитячий дошкільний центр. Подібні дитячі центри були відкриті на кошти міжнародного фонду „Відродження” у кількох населених пунктах компактного проживання кримських татар (мапа 1.) [Латишева, 2012, online].

Розселення татар у Криму за переписом 2001 року

Джерело: Населення криму, http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Криму

Для відстоювання інтересів національної школи кримських татар, її організації та розвитку було створено Асоціацію кримськотатарських працівників освіти „Мааріфчі” („Просвітитель”). Асоціація „Мааріфчі” є громадською організацією, яка об’єднує у своїх лавах представників освіти, діячів науки і культури, студентство. Вона разом з Міносвіти Криму докладає багато зусиль для становлення системи освіти кримськотатарською мовою, координує цю справу» [Шерба, 2014, online]. Проблемним питанням для кримськотатарської освіти на далі залишається відсутність підручників, навчальних посібників, художньої літератури на кримськотатарській мові. За фінансової підтримки фонду „Відродження”. У 2001 р. в рамках реалізації проекту „Інтеграція в українське суспільство кримськотатарського народу, вірмен, болгар, греків, німців, які зазнали депортації” було видано посібник для вчителів початкових класів і вихователів дитячих садків під назвою „Веселяться діти” (автор-укладач – С. Харахади) та „Збірник творів для 5–11 класів” (укладачі – А. Яєва, Н. Сейдаметова, Е. Ганієва, Л. Нафеева). „За роки незалежності України було видано понад 70 підручників, навчальних посібників та книг художньої літератури кримськотатарською мовою. Створено спеціалізоване видавництво навчально-педагогічної літератури – Кримчупедгіз, відкрито кримськотатарську бібліотеку ім. Ісмаїла Гаспринського” [Шерба, 2014, online].

На жаль, позитивна тенденція, як в школах, так і в дитсадках знову може погіршитися, у зв'язку із окупацією Криму, оскільки частина кримських татар з дітьми виїхала на материкову частину України. Крім того, згідно діючих норм Російської Федерації навчатися на мові національних меншин можна буде лише до 9 класу, оскільки програми в 9–11 класах середніх загальноосвітніх шкіл складаються без врахування мовного статусу школи [Состояние, 2014]. В РФ немає поняття «національна школа», зміни торкнуться усіх класів, крім початкових, години навчання кримськотатарською мовою будуть значно скорочені до 4 годин на тиждень в 10–11 класах, та 3 години з 5 по 9 клас, причому на викладання російської мови та літератури виділяється 7 годин на тиждень [Последний 2014, 5]. Вихід з цієї ситуації є лише один, за умови, якщо українська держава запевнить стровнення кримськотатарських класів на материковій частині в місцях компактного проживання або переселення кримських татар, то учні 9–11 класів, зможуть продовжувати навчання на рідній мові, але уже на материковій частині.

5. Топоніміка

Проблемним питанням в Криму являється топоніміка. Масове перейменування населених пунктів та інших географічних об'єктів розпочалося після завоювання Росією Кримського ханства в 1783 році і приєднання півострова до складу Російської імперії. Тодішні газети писали: *„Для зміцнення російської влади в ново приєднаному краї необхідним було заселення його чисто російськими людьми”* [Бобровнича 1997, 3]. Усе це сприяло започаткуванню перших виселень кримських татар. Вважалось, що для послідовної русифікації необхідно не менше мільйона переселенців-слов'ян. Російське населення приносило із собою російські назви, так в Криму з'явилися Ароматное, Цветочное, Лечебное, Грушевка. Ці назви зазвичай створювались на швидкоруч для перейменування історичних назв і дуже часто не мають нічого спільного з місцевістю [Бобровнича 1997, 3].

Масове перейменування топонімів в Криму відбулося після депортації кримських татар у 1944 році. Згідно Наказу № 621/8 Президії Верховної Ради РСФСР від 14 грудня 1944 року було перейменовано 11 районів та 11 населених пунктів з 26 районних центрів, а Наказом № 619/3 від 21 серпня 1945 року було перейменовано ще 327 сіл, Наказом № 745/3 від 18 травня 1948 року з нагоди 4 річниці депортації кримських татар було перейменовано ще 1062 населених пункти. Та-

ким чином, з карти Криму було стерто 1400 історичних назв міст та селищ, а також понад 1000 змінених гідронімів – назв гір, ландшафтних пам'яток, об'єктів [Семена, 2012, online].

Головною метою сталінського режиму було викорінення тюркізму з Кримського півострова, а також слідів грецької, вірменської, німецької, болгарської, української та інших культур, які зберігали історичну пам'ять та нагадували про злочини царської, а пізніше радянської влади на півострові. Таким чином, поетика кримських назв, яка формувалася віками під впливом різноманітних культур була повністю зруйнована, на місці історичних назв з'явилися як хоч би – Ніколаєвка, Петровка, Семеновка, Молочное, Овощное, Огородное, Лесное, Соколіное, Перевальное, Зеленогорье. Коли тема людських імен, садово-городньої тематики та географічної тематики закінчилася, з'явилися назви військові – Гвардейское, Батальное, Танковое, Бастіонное, Ударное, Чапаєво. Багато місцевостей в Криму в днині зберігають радянські назви, а досить частим явищем є повторюваність назв. Система кримських назв хоч і була у своїй більшості зруйнована, однак повністю її знищити радянській владі не вдалось. Були плани щодо перейменування Гаспри в Горького, Кореїза в Маяковського, Гурзуфа в Пушкіно, Джанкоя в Узловое, Отрадное, Степное або Северное. В планах були зміни і гірських масивів – Ай-Петрі в Петрівську, Демерджи в Обвальную, Агармиш в Седой [Бобровница 1997, 3].

Незважаючи на те, що після повернення кримських татар на Крим розпочалися роботи щодо відновлення природно-історичних географічних назв на півострові, ця робота впродовж 23 років не була завершена. Старі назви довоєнного періоду шей досі не вдалося відновити. Однак в місцях компактного проживання кримських татар, можна знайти назви вулиць рідною мовою.

З метою хоча б частково відновити історичну топоніміку Криму, Міжнародна організація „Бизим Къырым” внесла пропозицію щодо відновлення історичної топонімії на місцях шляхом установаження інформаційних знаків-покажчиків з історичними назвами, які існували до незаконної заміни в 1940-х рр. на в'їзді до населених пунктів АР Крим, при цьому із збереженням уже існуючих, присвоєних радянською владою назв як офіційних, відображених у нормативно-правовій та правозастосовній документації, з одночасним відновленням історичної топонімії [Торонімія, 2014, online]. Сьогодні відродження історичної топоніміки є не лише фінансовою проблемою, а й науковою, оскільки існує окрім проекту організації „Бизим Къырым” і інші проекти пропозицій, однак у деяких з них містяться помилки в старих найменуваннях,

різночитання, з цього приводу виникають складні суперечки. З метою вирішення проблеми топонімії в Криму неодноразово скликалися робочі групи, однак їхня діяльність не принесла результатів. Ініціатива Міжнародної організації „Бизим Къырым” є певним компромісом і передбачає поетапне відновлення топоніміки, що дасть змогу вирішити проблеми психологічного сприймання перейменувань (особливо серед російськомовного населення), і відновлення точних назв [Семена, 2012, online]. Однак, у зв'язку із окупацією Криму Росією, на сьогоднішній день, будь-яка ініціатива щодо відновлення історичної топонімії виглядає мало реальною.

6. Музеї, бібліотеки та інші проекти, ініціативи з відродження кримськотатарської культури

В 20–30 рр. ХХ століття в Кримській АРСР активно велася діяльність з виявлення та збереження пам'яток кримських татар. З цією метою в 1920 р. при Кримському революційному комітеті була створена Секція з охорони пам'яток старовини та мистецтва, яка пізніше була перейменована в Кримохрис – Кримський обласний комітет у справах музеїв та охороні пам'ятників мистецтва, старовини, природи та народного побуту, який мав свої відділення (Охриси) в районних містах Криму [Возгрин 2013, т. III, 726–727]. Кримохрисом організовувалися етнографічні та археологічні експедиції, в яких брали участь такі відомі вчені У. Боданінський, О. Акчокракли, М. Крамаровського (продовжується успішно з 2012 р.). Крім того, велися роботи по ремонту та реставрації таких відомих пам'яток архітектури як Бахчисарайський палац, мавзолеї, мечеті в різноманітних містах Криму [Латышева, 2010, 34]. Після депортації кримських татар до Середньої Азії, з кримських музеїв зникла інформація про цей народ, були призупинені будь-які науково-дослідні роботи в галузі етнографії, фольклору, національного мистецтва.

Після повернення кримських татар на батьківщину, стало питання повернення розграбованої спадщини, яка була вивезена до Москви та Санкт-Петербурга, Одеси, а також відродження знищених та реставрація зруйнованих пам'яток кримськотатарської культури. Так почала відроджуватися музейна справа. В 1990 р. В Кримський краєзнавчий музей надійшли еспонати, які були зібрані його співробітниками в місцях депортації кримських татар в Ташкенті, Самарканді, Фергані [Латышева 2010, 34]. Спочатку музей налічував всього біля 360 експона-

тів, які заклали основу перших виставок та експозицій, направлених на ознайомлення з традиціями та культурою кримських татар. Серед експонатів, був мідний посуд, знаряддя праці, предмети побуту та одяг. В 1991 р. в Кримському краєзнавчому музеї відкрився відділ етнографії і побуту народів Криму. Згодом на його основі був створений етнографічний музей народів Криму. В 1991 р. в Алушці було відкрито Музей льотчика-випробувача, двічі Героя Радянського Союзу Амет-Хана Султана, а в 1995 р. Музею була надана фінансова допомога на закупівлю предметів національно-прикладного мистецтва. У 1991 р. ж році в Сімферополі – при бібліотеці ім. І. Гаспринського, було відкрито Музей образотворчого мистецтва кримських татар. При Бахчисарайському державному історико-культурному заповіднику відкрито Музей історії і культури кримських татар, а в Євпаторійському краєзнавчому музеї – відділ етнографії [Щерба, 2012, online].

З метою обліку та збереження матеріальних цінностей культури кримських татар при МК АР Крим була створена служба контролю за переміщенням культурних цінностей. Служба займалася також питаннями повернення в Крим культурних та історичних цінностей кримських татар з музеїв Туреччини, Росії, Узбекистану, Таджикистану, США, Німеччини у т. числі і з приватних колекцій [Червоная 1997, Т. IV, 99]. Так наприклад, в 1970 р. до Російської наукової бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна було передано близько 337 старовинних книг, а тому числі 127 рукописів, Львівському музею історії релігії та атеїзму – 30 рукописів [Эбубекиров 1997, 2].

Сьогодні в 17 музеях Криму функціонують постійно діючі виставки, відділи, експозиції, зали, де представлена багатомітова історія кримських татар. За роки незалежності України під охорону держави було взято понад 50 пам'яток архітектури [Гафаров, 2001, 3]. Також були відновлені пам'ятники середньовічної кримськотатарської архітектури – мечеть Джума-Джамі в Євпаторії, Муфті-Джамі в Феодосії, Кебір-Джамі в Сімферополі [Червоная 1997, т. 4, 99], в 2013 р. Розпочалася реставрація однієї з мечетей Бахчисараю XVII ст. – Орта-Джамі. Перша згадка про цю мечеть датується 1674 р. В радянські часи в мечеті був кінотеатр [В Бахчисарае 2013, 2].

„Після повернення в Крим, уперше за довгі роки, кримськотатарська інтелігенція приступила до створення і формування бібліотечної мережі. Одна з перших таких бібліотек – Республіканська кримськотатарська бібліотека ім. І. Гаспринського була відкрита 24 вересня 1990 р. у Сімферополі. У перші роки свого існування, за підтримки Координаційного центру з відродження кримськотатарської культури, по-

чався збір фонду літератури рідною мовою, видань про кримських татар іншими мовами. Джерелом комплектування бібліотеки стали приватні архіви, що надійшли від окремих осіб, а також надходження від організацій та установ. Тісні контакти підтримувалися з колегами із республіки Узбекистан. Державною бібліотекою ім. А. Навої Республіки Узбекистан у фонди РКБ ім. І. Гаспринського було безоплатно передано кілька сотень найменувань книг, виданих у період депортації кримських татар”.

В 1995 році в бібліотеці уже нараховувалось 8 000 томів книг та інших видань. В цьому ж році 16 грудня при активній підтримці Міністерства культури АР Крим рішенням Уряду АР Крим на базі бібліотеки-філіалу була заснована Республіканська кримськотатарська бібліотека ім. І. Гаспринського, яка за порівняно короткий час зайняла своє достойне місце в системі бібліотек Криму [Республіканская, 2014]. Згодом, „при активній участі РКБ ім. І. Гаспринського в Криму стала формуватися мережа бібліотек у місцях компактного проживання кримських татар. Усе це сприяло відродженню мови, національної культури кримських татар та активізації науково-дослідної роботи з кримськотатарської проблематики” [Латишева, 2004, online].

Незважаючи на великі труднощі, відродження кримськотатарської культури в Криму відбувалося. Не останню роль в цьому відіграли міжнародні фонди, проекти, громадські організації. Уже було де-що сказано про роль фонду „Відродження” та міжнародну організацію ТІКА, але в цьому контексті на увагу заслуговує національний центр „Хазіне”, що у перекладі з кримськотатарської означає „скарбниця”. Це перший кримськотатарський центр, який пропонує багатий асортимент товарів від кримських майстрів. Серед послуг національного центру можна виокремити чотири складові – магазин, де можна придбати роботи 80 кримськотатарських майстрів, це зокрема – вишивку, керамічні, ювелірні вироби, вироби з дерева та глини, картини, ляльки в кримськотатарських костюмах, краватки з вишивкою, прапори, вироби зі шкіри та інше; національне весілля – проведення весілля за кримськотатарським звичаєм та традиціями; дитячий майданчик – організація свята для дітей в кримськотатарському стилі в національних костюмах, у супроводі кримськотатарських дитячих пісень з постановкою танців, ігор та конкурсів; майстерня – можливість навчитися різних національних ремесел [„Хазіне” 2013, 3].

12 червня 2012 р. благодійна організація „Фонд Крим” відкрила в Ялті перший кримськотатарський культурно-етнографічний центр „Дерекой”. Метою відкриття центру є збереження культурної спад-

щини кримськотатарського народу, праця з підростаючим поколінням, розвиток народних ремесел, навчання національній майстерності усіх бажаючих. Сам центр оформлений в кримськотатарському стилі, в приміщеннях розміщені експозиції, які відображають культуру кримськотатарського народу [Открылся 2012, 2].

Ще однією досить перспективною ініціативою останніх років є створення медіа-каналу про кримськотатарську культуру. Мета медіа-центру в доступній формі розповідати про кримськотатарську історію, традиції та культурну спадщину. Згідно задуму, на початку створення медіа-центру буде функціонувати три напрямки – кримськотатарські літературні читання, відео-уроки кримськотатарської мови, лекції по історії Криму [Создание, 2014, 3].

Не можна не згадати про кримськотатарське кіно. Перший художній фільм про депортацію кримськотатарського народу „Хайтарма” в 2014 р. збирав нагороди. Фільм режисером якого є А. Сейтаблаєв отримав премію „НІКА” в номінації кращий фільм країн СНД та Балтії [Фильм, 2014], а також приз союзу кінематографістів України в номінації „Кращий ігровий фільм” та „Кращий фільм року”. Фільм був перекладений на кілька мов у тому числі на російську, українську, турецьку, польську і був показаний по польському телебаченню на початку червня 2014 р. [„Хайтарму” 2014, 1]. В Туреччині фільм був представлений в жовтні 2013 р. в м. Ескишехир, а також аншлагом закінчився показ в Культурному центрі Ататюрка (Університет Анатолу). Також фільм отримав Гран-прі на Міжнародному фестивалі „Корона Карпат” в м. Трускавець [„Хайтарма”, 2013].

Окрім відродження музейної та бібліотечної справи, відбувається відродження кримськотатарського театру, працюють музично-танцювальні та фольклорні колективи, розвивається живопис, література, мистецтво, національні ремесла. Усе це стало можливим частково за підтримки державних органів влади України та АР Крим, а також завдяки суспільним та міжнародним організаціям, та окремим діячам кримськотатарського суспільства.

7. Висновки

Надзвичайно багата в минулому кримськотатарська мова, яка вивчалася навіть у Європі, сьогодні стоїть перед загрозою впасти в стагнацію [Умер, 2014, online]. Однією з причин є окупація Криму. Російська Федерація не зацікавлена розвитком кримськотатарської мови та куль-

тури, а навпаки розпорошенням кримських татар як народу, оскільки вони створюють натуральну загрозу для російськомовного населення. В кримськотатарські сім'ї є багатодітними і кримськотатарський етнос після повернення на Україну весь час (з великими труднощами) розвивається, а чисельність його весь час зростає, чого не можна сказати про російськомовне населення Криму. З перших днів окупації Криму РФ дала зрозуміти, що не дозволить вільно функціонувати та розвиватися кримськотатарському народові. Зокрема, щоб внести розбрат в кримськотатарське суспільство, та схилити частину кримських татар співпрацювати з Росією, були депортовані лідери кримськотатарського народу М. Джемільєв та Р. Чубаров без права в'їзду на територію Криму протягом п'яти років [Адресная 2014, 2]. Усе це може негативно позначитися на розвитку народу його традицій та культури, подальшому відродженні мови і вплинути на його майбутнє в Криму.

Література

- Адресная депортация*, 2014, „Авдет” № 28, 14 июля, с. 2.
- Бобровница Н. 1997, *Язык земли или ... указа?*, „Авдет” № 1 (164) 13 января, с. 3.
- В Бахчисарае возрождают одну из главных мечетей Крымского Ханства*, 2013, „Авдет” № 25, 24 июня, с. 2.
- Возгрин В., 2013, *История крымских татар*, Т. I–IV, Симферополь.
- Гафаров Э., 2001, *Национально-культурное возрождение депортированных граждан на этапе возвращения*, „Голос Крыма” № 6 (377), 2 февраля, с. 3.
- Концепція освіти кримськотатарською мовою в Автономній Республіці Крим*, [online], <http://www.rada.crimea.ua/textdoc/ua/5/act/1915pr.pdf> [21.07.2014].
- Крымские татары в местах ссылки лучше знали свой родной язык, чем их дети, живя на Родине*, 2011, „Авдет”, № 8, 21 февраля, с. 2–3.
- Крымскотатарский язык может и должен стать государственным не декларативно, а фактически*, 2004, „Авдет” № 1–2 (330–331) 29 января, с. 5.
- Крымскотатарское национальное движение*. Том IV. 1994–1997 года. 1997, Москва, с. 99.
- Латишева О. В., 2004, *Відродження освіти та культури кримських татар на етапі становлення незалежності України (1991–2001 рр.)*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Харків.

- Латышева Е.В., *Развитие музейного дела в аспекте возрождения крымско-татарской культуры (1991–2001 гг.)*, с. 34., [on-line], <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10365/8-Latysheva.pdf?sequence=1>
- Лашенко С., 1996, *Возрождение крымскотатарского языка и украинский опыт*, „Авдет” № 22 (161) 23 ноября, с. 3.
- Лиманов Р., 1991, *Возродить язык, чтобы возродить нацию*, „Авдет” № 14 (25), 23 июня, с. 3.
- Мухтерем В., 2005, *Языковая толерантность – залог стабильности*, „Полуостров” № 47, 25 ноября–1 декабря, с. 10.
- Нетеса С., 2006, *Кримськотатарський фактор в контексті українсько-турецьких відносин*, [в:] *Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку. Матеріали міжнародної конференції. 26 травня 2006 р.*, Одеса, с. 108–113.
- Открылся культурно-этнографический центр „Дерекой”*, 2012, „Авдет” № 24, 18 июня, с. 2.
- Последний звонок: слезы под российский гимн, полиция и хоран*, 2014, „Авдет” № 22, 1 июня, с. 5.
- Постанова Верховної Ради України. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави, Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 15, ст. 581, від 20.03.2014 р.
- Республиканская крымскотатарская библиотека (РКБ) им. И. Гаспринского. История, [on-line], <http://www.kitaphane.crimea.ua/ru/istoria>. [21.07.2014].
- Семена М., *Коли Ялта була...Красноармійськом*, [on-line], <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/koli-yalta-bula-krasnoarmiyskom>. [06.07.2012].
- Соболева О., *Вивчення весільної обрядовості кримських татар*, [on-line], http://magic.qirim.org/kitap_rafy/statya73.htm. [17.07.2014].
- Создание медиа-канала о крымскотатарской культуре*, 2014, „Авдет” № 13, 31 марта, с. 3.
- Состояние образования на крымскотатарском языке в Крыму*, 2014, „Авдет” № 22, 1 июня.
- Состояние образования на крымскотатарском языке в Крыму*, 2014, „Авдет” № 22, 1 июня.
- Умер Абдулгасис: Достойное функционирование крымскотатарского языка как одного из государственных зависит от нас самих*, [on-line], <http://www.goloskrima.com/?p=11279>. [28.03.2014].
- Усеїнов Б., *Насельники Крима*, 2009, Симферополь, с. 69.
- Фильм „Хайтарма” получил „Нику”*, [on-line], <http://www.goloskrima.com/?p=11315>. [04.04.2014].
- „Хайтарму” признали лучшим фильмом года в Украине*, 2014, „Авдет” № 20, 19 мая, с. 1.

- „Хазине” *поможет сохранить крымскотатарскую культуру*, 2013, „Авдет” № 41, 14 октября, с. 3.
- „Хайтарма” *в столице тюркского мира*, 2013, „Голос Крыма”, 23 ноября, с. 2.
- Червонная С. М., *Возвращение крымскотатарского народа: проблемы этнокультурного возрождения. Крымскотатарское национальное движение*. Т. IV. 1994–1997 года. 1997, Москва, с. 99.
- Щерба О., *Культурно-освітня складова діяльності кримськотатарської спільноти в Україні*, [on-line], <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25785/31-Shcherba.pdf?sequence=1>. [12.09.2014].
- Эбубекиров С., *Скажи, фонтан Бахчисарая...*, 1997, „Авдет”, 7 апреля, с. 2.
- Яблоновська Н., *Етнічна преса Криму в аспекті сучасних журналістських професійних та етичних вимог*, [on-line], <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25161/33-Yablonovska.pdf?sequence=1>. [21.09.2014].
- Топонимия*, [on-line], <http://bizimqirim.org/leyhalar%C4%1m%C4%B1z/11-toponimiya>. [21.07.2014].

THE RENAISSANCE OF CRIMEAN TATAR LANGUAGE AND CULTURE IN CRIMEA AFTER 1991

S U M M A R Y

After the collapse of the Soviet Union and the proclamation of the independence of Ukraine, the Crimean Tatars began mass return to Crimea from Central Asia. After the deportation of the Crimean Tatars from the Crimea, the Soviets destroyed all that was associated with the Crimean Tatars – place names, culture, traditions, architectural monuments etc. Despite the political and domestic turmoil in the early 90's, Crimean Tatars started on their own revival of his own culture, language and traditions and achieved a great success.

Оксана Войтюк (Oksana Voytyuk) e-mail: oksana.voytyuk@gmail.com